

УДК 159.922.6:159.98

<http://orcid.org/0000-0001-9636-0454>

Інна Антонівна Лівандовська
викладачка кафедри психології,
inna-lavanda@outlook.com
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

Анастасія Юрївна Новак
студентка факультет соціальної та психологічної освіти,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ ТА РІВНЯ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті проаналізована проблема розвитку емоційно-вольової сфери особистості в підлітковому віці. Формування емоційно-вольової сфери є однією з найважливіших умов становлення особистості, досвід якої безперервно збагачується. Відтак, воля особистості є її суттєвим складником, що містить прості й синтетичні (вольові) якості, які виконують регулятивну та спонукальну функції. Емоційна сфера ж є важливою складовою у розвитку підлітків, так як спілкування та взаємодія не будуть ефективними, якщо його учасники не здатні, по-перше, «читати» емоційний стан іншого, а по-друге, регулювати свої емоції. Розуміння своїх емоцій і почуттів також є важливим компонентом у становленні особистості зростаючої людини. В даній роботі описана психодіагностична система досліджень, що дали змогу проаналізувати актуальну ситуацію тривожності та розвитку вольових якостей в підлітковому віці та в окремо взятому навчальному закладі, визначити якісні та кількісні показники взаємозалежностей з досліджуваними категоріями. Результати нашої дослідницької діяльності презентовані у статті, можуть бути використані для підвищення професійної компетентності практичних психологів закладів середньої та професійної освіти, науковців-початківців для подальшої розробки даного вектору досліджень, студентів соціально-психологічних факультетів, та всіх зацікавлених.

Ключові слова: сфера особистості, емоції, воля, емоційно-вольові якості, тривожність, підлітковий вік.

Inna Livandovska
teacher of the Psychology Department,
inna-lavanda@outlook.com
Pavlo Tychyny Uman State Pedagogical University
Uman, Ukraine

Anastasiya Novak
student, Faculty of Social and Psychological Education,
Pavlo Tychyny Uman State Pedagogical University
Uman, Ukraine

PSYCHODIAGNOSTIC STUDIES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONAL ANXIETY AND THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF VOLITIONAL QUALITIES IN ADOLESCENCE

The article analyzes the problem and specificity of the development of volitional personality traits in adolescence under the influence of anxiety states. Formation of the volitional sphere is one of the most important conditions for the formation of a person whose experience is continuously enriched. Thus, the will of the individual is its essential

component, which contains simple and synthetic (volitional) qualities that perform regulatory and incentive functions. The emotional sphere, however, is a valuable component in the development of the will of adolescents, since communication and interaction will not be effective if its participants are not able, first, to "read" the emotional state of another, and secondly, to regulate their emotions. Anxiety as a personality's quality or reactive emotion has a very significant effect on the formation of the will of adolescents. Understanding the feelings and anxiety is also an essential component in the development of the personality of a growing person.

Key words: *sphere of personality, emotions, will, emotional-volitional qualities, anxiety, adolescence*

Вступ. Однією з найбільш складних і значущих у особистісному розвитку підлітків є проблема волі та емоцій. У розробці проблеми вольових та емоційних процесів та їх розвитку значну роль відіграли роботи І. Д. Беха, Л. С. Виготського, А. І. Висоцького, Є. П. Ільїна, К. Н. Корнілова, В. А. Крутецького, П. А. Рудіка, В. І. Селіванова, Б. М. Смірнова, та ін.

Відомо, що емоційна сфера як стійка властивість індивідуальності та одна з психологічних складових темпераменту виконує системоутворюючу функцію у структурі рис особистості та окремих її якостей; емоції та емоційність беруть участь у регуляції діяльності, є детермінантами успішності діяльності та спілкування (Козинець, 2014).

Емоції впливають на перебіг різних психічних процесів: сприймання, пам'яті, уяви, мислення, зумовлюють формування певних рис характеру особистості (Рубинштейн, 2000).

Є. Ільїн вказує на те, що воля в поєднанні з розумом і почуттями регулює поведінку та діяльність в ускладнених умовах, але людина зовсім не повинна реагувати на будь-яку перешкоду виникненням потреби її подолання (Ільїн, 2011). Воля – це функція людської психіки, яка полягає у керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки.

Спроба психологічного аналізу феномену волі належить К. Ушинському, який вказує на потрійне значення волі: 1) воля – це влада душі над тілом; 2) воля – «це почуття хотіння»; 3) воля – «...щось протилежне неволі». Від теоретичного тлумачення поняття волі він звертається до практичних рекомендацій із приводу її

становлення й проводить думку про обмеження волі як необхідної умови розуміння людиною почуття свободи. (Ушинський, 1990).

Підлітковий вік є особливо значущим для розвитку емоційно-вольової сфери особистості.

У підлітковому віці важливим психічним новоутворенням є розвиток довільності психічних процесів. Часто це призводить до перепадів та нестабільності в емоційній сфері підлітка. В цей період особливо загострюється самоаналіз і самооцінка, підвищується зацікавленість соціальним і особистісним самовизначенням, пов'язаного, зокрема, з вибором професії (Л. І. Божович, І. С. Кон, А. В. Мудрик). (Козинець, 2014).

Характеризуючи емоційну сферу сучасних підлітків, дослідники (І. Дубровіна, О. Захаров, Г. Крайг, С. Колот, С. Максименко та ін.), перш за все, відзначають її особливу уразливість, схильність до виникнення підвищеної тривожності, депресивних станів, нейротизму, агресії тощо. Особливості емоційності підлітків виявляються також у розширенні патернів емоційних переживань, збагаченні їх палітри. Якісна структура емоційності підлітка представляється патернами таких емоційних переживань, як спокій, радість і гумор, гнів, страх, печаль, байдужість. Формування емоційної саморегуляції підлітків може бути успішним за умови врахування психологічних особливостей вікового періоду. Серед них: негативна або несформована Я-концепція; низька витривалість до труднощів; підвищений егоцентризм; схильність до опору, протесту; незрілість моральних переконань; тяжіння до невідомого,

ризикованого; здатність до ускладнення проблем; криза самоідентифікації; деперсоналізація та дереалізація у сприйнятті себе і навколишнього світу; загострене тяжіння до дорослішання; тяжіння до незалежності та відриву від сім'ї; гіпертрофовані поведінкові реакції: емансипація тощо (Періг, 2017).

Вираження почуття власного «я» у підлітків полягає, перш за все, у потребі до самоствердження. Вони завжди мають та намагаються відстояти свою позицію, прагнуть до самостійності, проявляють цілеспрямованість та активність у досягненні мети. Вони не можуть терпіти авторитарного тону, принижень та фізичних покарань. У відповідь на зневажливе ставлення підлітки ображаються, замикаються в собі, іноді плачуть, їм властива висока чутливість до похвали, ставлення інших людей, їм складно відмовитися від своїх переконань (Козинець, 2014).

У цьому віці погіршується здатність володіти собою, керувати своїм емоційним станом порівняно з молодшими школярами. Це зумовлено, вочевидь, статевим дозріванням і гормональними змінами, які відбуваються в організмі підлітка, і виражається в підвищеній емоційній збудливості, неврівноваженості, схильності до афектів, підвищеній особистісній тривожності. Відтак підлітки не завжди адекватно емоційно реагують у певних соціокультурних умовах. Натомість у підлітковому віці підвищується інтерес до впливу на емоції інших людей. Однак через низький рівень розуміння емоцій інших людей на фоні прагнення підлітків до домінування та лідерства вони більше застосовують маніпулятивні тактики впливу на оточуючих, що негативно впливає на соціальну взаємодію (Шпак, 2016).

Мета та завдання дослідження. Активність вольового самоствердження розпочинається в підлітковому віці. Це період складного і суперечливого

становлення вольових якостей особистості.

Цілеспрямованість, самостійність, рішучість, з якими підліток долає труднощі на шляху до здійснення мети, свідчать, що він з об'єкта волі інших людей поступово перетворюється на суб'єкт власної волі.

Саморегуляція поведінки у підлітковому віці є інтегративною структурою, яка вміщує інтелектуальні, когнітивні, вольові, емоційні, моральні, мотиваційні сфери. Головною проблемою є недостатній рівень саморегуляції поведінки підлітків, зумовлений кризою підліткового віку, а негативні зміни в самосвідомості чітко проявляються в манерах поведінки. Відповідно «оволодіння саморегуляцією поведінки підлітком дає можливість самостійно приймати рішення, встановлювати суспільно-значущі цінності, обирати шляхи самоствердження, ставити перед собою цілі й засоби їх досягнення» (Періг, 2017).

Таким чином визнана необхідність дослідження вказаного феномену.

Об'єкт дослідження – підлітки віком від 13 до 15 років у кількості 26 осіб.

Мета дослідження – теоретичне та емпіричне обґрунтування специфіки розвитку волі під дією емоцій в підлітковому віці.

Завдання дослідження:

- проаналізувати зміст проблеми в психологічній науковій літературі;
- обрати психодіагностичний комплекс для діагностування емоційно-вольової сфери підлітків;
- організувати та реалізувати експериментальне дослідження в школі, для визначення розвитку емоційно-вольової сфери особистості в підлітковому віці;
- надати практичні рекомендації, підліткам, педагогам, батькам за результатами діагностичних досліджень.

Методи дослідження. Нами були використані теоретичні та емпіричні

методи дослідження. Сформований наступний діагностичний комплекс взаємовідношення тривожності і волі:

Методика оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера (Прихожан, 2000).

Опитувальник Ч. Спілбергера складається з двох шкал: 1) вимірювання тривожності як емоційного стану; 2) вимірювання тривожності як якості.

Першу шкалу ще називають «шкала самооцінки ситуативної тривожності». Вона дає змогу нам визначити рівень тривожності досліджуваних в конкретній ситуації.

Шкала самооцінки ситуативної тривожності. Ситуативна (або реактивна) тривожність вимірюється комплексом із 20 тверджень, 10 з яких указують на напруженість, неспокій, а решта – на їх відсутність.

Другу шкалу ще називають «шкалою самооцінки особистісної тривожності». Це означає, що за допомогою якої прослідковуються стан тривожності, емоційної напруги та емоційного реагування у наших досліджуваних.

Особистісна шкала самооцінки Спілбергера має 20 тверджень.

Методика дослідження вольової організації особистості (Хохлов, Рувинский, 1986)

Вольова організація особистості є однією з її характеристик, безпосередньо пов'язаних з цілепокладанням та можливостями усвідомлення і постановки особистісних цілей. Вона відображає індивідуальні особливості особистості, її підходи до вибору способів і шляхів досягнення мети.

Метою проведення цієї діагностики є вивчення рівня вольової організації особистості. Дослідження спрямоване на вивчення особливостей характеру досліджуваного.

В методиці існує 8 шкал, а саме: Ц – ціннісно-смілова організація особистості; О – організація діяльності; Р – рішучість; Н – наполегливість;

С – самоконтроль; См – самостійність; Щ – щирість відповідей; В – воля (загальний показник).

Інтерпретація діагностики також своєрідна. Інтерпретуючи отримані бали, слід враховувати динамічність феномену «воля» та його здатність до вдосконалення через виховання, роботу над собою.

Для визначення результату кожна шкала рахується окремо одна від одної і тільки остання (В) – це загальний результат.

Опитувальник «Яка у мене воля?» (Ильин, 2011)

Цей опитувальник використовується для вивчення рівнів сформованості волі особистості. Тобто, виконавши усі завдання опитувальника, можна діагностувати: середній, слабкий рівень та високий рівень розвитку волі у підлітка.

Вибірка становить 26 учнів загальноосвітньої школи I-III ступенів підліткового віку, з яких 12–хлопці і 14 – дівчата.

Результати. За шкалою №1 – вимірювання тривожності як емоційного стану (ситуативна тривожність) виявлено: здебільшого у вибірці підлітків спостерігається середній рівень прояву ситуативної тривожності, а це, як уже сказано було вище, є так званою «соціальною нормою». Тобто, більша частина досліджуваних, що знаходились у штучно створених ситуаціях, спочатку емоційно реагували і були занепокоєні, але через короткий проміжок часу успішно себе опановували. Але все ж таки були присутні й інші учні, що отримали низький або високий результат. Вказані результати, на наш погляд, можуть залежати від кількох чинників:

- гендерних особливостей (Таблиця 1. Показники дослідження тривожності за гендерними особливостями);
- віку досліджуваних (чим старші учні, тим більше присутня тривожність);

- фізіологічного стану кожного з них (втомленим учням досить важко впоратись зі своїм емоційним станом);
- ситуації, в якій вони знаходилися (у когось контрольна, а в когось звичайний урок);

- від бажання виконувати завдання опитувальника.

Таблиця 1

№ n/n	Рівень прояву	Шкала №1 Дівчата %	Шкала №1 Хлопці %	Шкала №2 Дівчата %	Шкала №2 Хлопці %
1.	Низький	14,3 (2)	8,3 (1)	14,3 (2)	16,7 (2)
2.	Середній	71,4 (10)	83,4 (10)	35,7 (5)	58,3 (7)
3.	Високий	14,3 (2)	8,3 (1)	50 (7)	25 (3)

За шкалою №2 – вимірювання тривожності як якості (особистісна тривожність), тут нічого не залежить від ситуації, виявлено: здебільшого прояви середнього рівня особистісної тривожності, тобто все відповідає «соціальної нормі». Але досить багато учнів мають або низький, або високий рівень прояву тривожності. До переліку чинників впливу на показники, які були наведені вище, слід додати й інші, а саме такі як особистісні якості кожного з респондентів, соціальне середовище, в якому перебуває досліджуваний увесь час.

Дослідивши вольову організацію особистості досліджуваних за допомогою методики А. Хохлова отримали такі результати:

- низькі показники розвитку вольової організації жоден досліджуваний не отримав;
- вольові якості досліджуваних достатньо розвинені, що є соціальною

нормою. Такі результати отримали 6 дівчат (42,9%) та 12 хлопців (100%);

- 8 досліджуваних, тобто 30,8%, мають високий рівень вольової організації особистості. Такі результати отримали 8 дівчат (57,1%) і жодного хлопця. Це може свідчити про те, що дівчата є більш впевненими, цілеспрямованими, і мають досить розвинені вольові якості.

Отож, підсумовуючи результати діагностики, можна стверджувати, що у підлітковому віці рівень розвитку вольових якостей є коливається від середнього, тобто норми, до досить високого. Це залежить від кількох чинників, а саме від віку, статі, особистісних характеристик. Гендерні особливості мають досить велике значення, тому зведенні результати в *Таблиці 2. Гендерні особливості розвитку вольових якостей та вольової організації.*

Таблиця 2

№ n/n	Показник	Низький рівень %	Середній рівень %	Високий рівень %
1.	Ц (д) / Ц (х)	7,1 (1) / 41,2 (5)	71,4 (10) / 58,3 (7)	21,5 (3) / 0
2.	О (д) / О (х)	7,1 (1) / 16,7 (2)	92,9 (13) / 83,3 (10)	0 / 0
3.	Р (д) / Р (х)	14,3 (2) / 8,3 (1)	50 (7) / 83,4 (10)	35,7 (5) / 8,3 (1)
4.	Н (д) / Н (х)	21,4 (3) / 33,3 (4)	21,4 (3) / 58,4 (7)	57,2 (8) / 8,3 (1)
5.	С (д) / С (х)	0 / 16,7 (2)	71,4 (10) / 75 (9)	28,6 (4) / 8,3 (1)
6.	См(д) / См(х)	14,3 (2) / 16,7 (2)	64,3 (9) / 58,3 (7)	21,4 (3) / 25 (3)

7.	Щ (д) / Щ (х)	14,3 (2) / 33,3 (4)	78,6 (11) / 66,7 (8)	7,1 (1) / 0
8.	В(д) / В(х)	0 / 0	42,9 (6) / 100 (12)	57,1 (8) / 0

Дослідивши вольові якості респондентів за допомогою опитувальника «Яка у мене воля?» отримали такі результати:

У респондентів, які набрали від 0 до 12 балів – це 5 досліджуваних, тобто 19,3%, діагностується слабкість волі. Людина, як правило, виконує те, що легше і цікавіше. Часте невиконання обов'язків спричиняє непорозуміння з оточенням, що можна пояснити не лише слабкістю волі, а також егоїзмом. В більшості такий результат отримали наймолодші хлопці з вибірки

У респондентів, які набрали від 13 до 21 балу – це 18 досліджуваних, тобто 69,2%, діагностується середній рівень

розвитку волі. Здебільшого, людина схильна до подолання перешкод, проте є ситуації уникнення труднощів. Відсутня ініціативність у роботі, хоча, якщо необхідно, то доручена справа буде виконана. Такий показник вважається нормою для підліткового віку.

У респондентів, які набрали від 22 до 30 балів – це 3 досліджуваних, тобто 11,5%, діагностується високий рівень розвитку волі. Робота виконується відповідально, ініціативно, сміливо. Це найстарші учні вибірки, здебільшого дівчата, які усвідомлюють всю значимість вольових якостей.

У вигляді діаграми результати цього тесту виглядають наступним чином:

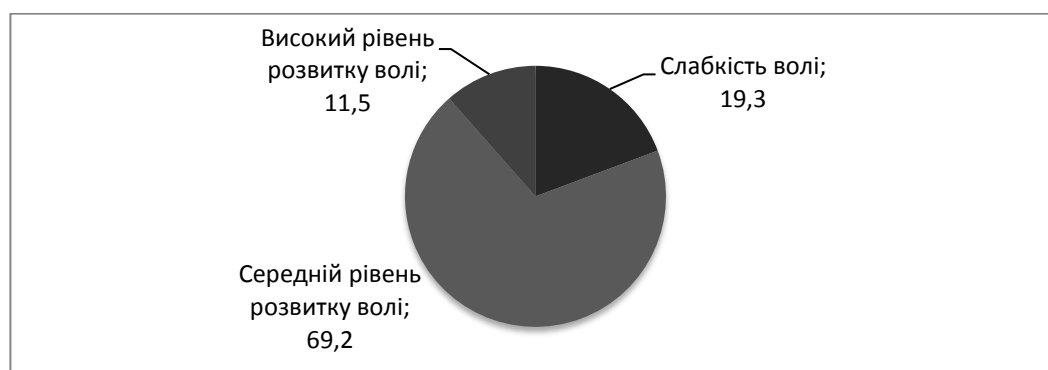

Рис. 1. Результати опитувальника «Яка у мене воля?»

Обговорення. Отже, підсумовуючи результати всіх трьох діагностичних методик можна говорити про результативність даного дослідження, адже ми дослідили і визначили рівень розвитку емоційної стабільності та особливості розвитку тривожності підліткового віку. Слід зауважити, що усі методики між собою пов'язані і доповнюють один одного, а результативність їх залежить від багатьох чинників.

Але це ще не все, адже нас цікавить, чи існує зв'язок між рівнем особистісної тривожності та рівнем розвитку вольових якостей. Це ми можемо зробити за допомогою обчислення коефіцієнта кореляції. Доцільно буде застосовувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена статистична обробка якого наведена у Таблиці 3. Статистичної обробки даних та коефіцієнт кореляції Спірмена

Таблиця 3.

Досліджуваній	Показники розвитку вольової якості	Показники особистості тривожності	Ранг x	Ранг y	Різниця рангів d	d ²
	x	y	Rx	Ry	d=Rx-Ry	
Учень 14	49	40	1	12	-11	121
Учень 25	59	36	2	9	-7	49
Учень 6	61	62	3	26	-23	529
Учень 24	65	40	4	11	-7	49
Учень 21	66	28	5	3	2	4
Учень 5	67	50	6	21	-15	225
Учень 26	69	32	7	7	0	0
Учень 10	72	44	8	16	-8	64
Учень 20	79	29	9	4	5	25
Учень 4	79	46	10	18	-8	64
Учень 15	81	44	11	15	-4	16
Учень 3	81	22	12	1	11	121
Учень 2	83	34	13	8	5	25
Учень 16	87	52	14	23	-9	81
Учень 12	88	46	15	17	-2	4
Учень 9	88	52	16	24	-8	64
Учень 19	92	30	17	6	11	121
Учень 13	93	49	18	19	-1	1
Учень 18	97	39	19	10	9	81
Учень 11	98	50	20	22	-2	4
Учень 23	102	29	21	5	16	256
Учень 22	104	40	22	13	9	81
Учень 17	111	44	23	14	9	81
Учень 7	113	49	24	20	4	16
Учень 8	114	55	25	25	0	0
Учень 1	117	25	26	2	24	576

$$p = 1 - \frac{6 \times \sum(d^2)}{n \times (n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \times 2658}{26 \times 675} = 1 - \frac{15948}{17550} = 1 - 0,9 = 0,1$$

$$p = 0,1$$

Висновки. Отже, за результатами нашого емпіричного дослідження ми можемо констатувати наступні характеристики: тривожність та вольові якості не досить взаємопов'язані, але мають спільні характеристики. Ми стверджуємо, що тривожність майже не залежить від ціннісного апарату, але цінності підлітків ще не сформовані і в свідомості присутній певний страх перед невідомим майбутнім; вона також не дуже залежить від організованості особистості, адже той, хто вмє організувати своє життя, той не має високого рівня тривожності; а також тривожність не пов'язана з самоконтролем, самостійністю та іншими вольовими якостями.

Але, усі вище наведені показники прямо залежать від наступних чинників:

- індивідуальні особливості особистості;
- вік, адже підлітковий вік також ділиться на етапи;
- гендерні особливості;
- фізіологічного стану досліджуваних;
- соціального середовища, в якому вони знаходяться увесь час;
- бажання досліджуваних виконувати завдання методики та правдиво відповідати на запитання.

Та все ж з впевненістю можна стверджувати, що емоційна і вольова сфера особистості нерозривні між собою саме у підлітковому віці, існують і

повинні існувати паралельно одна з одною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е.П. Психология воли. 2-е изд. СПб: Питер, 2011. 368 с.
2. Козинець О. В. Особливості психічного розвитку та емоційної сфери підлітків із заїканням. *Науковий часопис. Спеціальна психологія (Інститут корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова)*. 2014. С. 377–380.
3. Періг І.М. Емоційна саморегуляція у підлітковому віці. *Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. Актуальні задачі сучасних технологій*. Тернопіль, 2017. (Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя). С. 212–213.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Ильин, Е.П. (2011). *Психология воли*. СПб: Питер.
2. Козинець, О.В. (2014). Особливості психічного розвитку та емоційної сфери підлітків із заїканням. *Науковий часопис. Спеціальна психологія*, 1, 377–380.
3. Періг, І.М. (2017). Емоційна саморегуляція у підлітковому віці. *Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. Актуальні задачі сучасних технологій*, 1, 212–213.
4. Прихожан, А.М. (2000). *Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика*.

4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 304 с. (Серия «Библиотека педагога практика»).
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб: Издательство «Питер», 2000. 712 с.
6. Рувинский Л.И., Хохлов С.И. Как воспитать волю и характер. М., 1986.
7. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. В 6 т. М., 1990. Т. 6. Педагогика. 225 с.
8. Шпак М.М. Особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. (Психологічні науки №5; т.2). С. 80–84.

- Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК».
5. Рубинштейн, С.Л. (2000) *Основы общей психологии*. СПб: Издательство «Питер».
6. Рувинский, Л.И. & Хохлов, С.И. *Как воспитать волю и характер*. (1986). М.
7. Ушинский, К.Д. (1990). Педагогические сочинения. М.
8. Шпак, М.М. (2016). Особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*, 5, т. 2, 80–84.